

УДК 371.134:37.013.42

DOI: 10.15587/2519-4984.2019.161564

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ НА ЗАСАДАХ СИСТЕМНО-ЦІЛІСНОГО ПІДХОДУ

© Л. І. Березовська

В статті здійснено теоретичний аналіз літератури з визначення місця та ролі системно-цілісного підходу в процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти, зазначено, що використання системно-цілісного підходу спрямовано на те, щоб сформувати у студентів систему міждисциплінарних знань з дисциплін лінгвістичного спрямування, комунікативних умінь та навичок і вміле використання їх у майбутній професійній діяльності.

Розроблено програму елективного курсу «Технології професійної комунікації», змістове наповнення якої передбачало створення у студентів системи теоретичних і методичних знань щодо сутності комунікативно-мовленнєвої діяльності; розвиток умінь професійно-мовленнєвого спілкування; виконання практичних завдань; комунікативних вправ (тренінгів); ціннісних ставлень; комунікативно значимих особистісних якостей; професійних мотивів, інтересів, міжособистісних взаємодій. Добір вправ та завдань здійснювався за такими критеріями: мета; послідовність і техніка виконання передбачуваних дій; самоконтроль за ходом та результатами дій; контроль за виконанням вправ і його результатами з боку педагога. Виконання вправ було спрямоване на практичне оволодіння процедурою і «технологією» комунікації на основі відпрацювання її найважливіших елементів, що сприяло розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь, набуттю навичок управління процесом комунікації, забезпечувало формування органічних і послідовних дій у публічній обстановці, техніки й логіки мовлення, його виразності та емоційності.

Серед умов, що забезпечать результативність освітньої діяльності на кожному з етапів формування комунікативно-мовленнєвої компетентності було обрано: створення освітнього комунікативного середовища на засадах структурно-цілісного підходу зорієнтованого на дотримання алгоритму дій (аналіз, планування, проектування); реалізація міждисциплінарних зв'язків циклів психолого-педагогічних, фундаментальних і професійно зорієнтованих дисциплін; створення сприятливого середовища для спілкування, яке ґрунтується на гуманному, толерантному ставленні до співрозмовника

Ключові слова: комунікативна та мовленнєва компетентність, системно-цілісний підхід, елективний курс, мовні бар'єри

1. Вступ

В умовах модернізації освітньої діяльності відбувається реформування її концептуальних, структурних та організаційних засад на ідеях запровадження системно-цілісного підходу, як такого, що сприяє забезпеченню компетентної підготовки майбутнього соціального працівника в закладах вищої освіти (ЗВО). Використання системно-цілісного підходу в розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників спрямовано на те, щоб сформувати у студентів систему міждисциплінарних знань з дисциплін лінгвістичного спрямування, комунікативних умінь та навичок і вміле використання їх у майбутній професійній діяльності.

2. Літературний огляд

Системний підхід набув розвитку в освіті починаючи з другої половини ХХ ст. Причиною його виникнення є стрімкий науково-технічний та інформаційний розвиток суспільства, що сприяв пошуку більш досконалих підходів до формування та систематизації знань студентів. Потреба у висококваліфікованих, компетентних фахівцях, здатних працювати в системах, що постійно вдосконалюються, збільшується. Відтак, у сучасних умовах дедалі актуальним стає цінність системного підходу, що полягає в універсальності, оскільки, розглядається науковцями і як метод пізнання і як технологія дослідження, що протистоїть стихійності, створює умови для

послідовності та стабільності наукових пошуків [1]. Як методологічний концепт системний підхід розглядали [2].

Не зважаючи на те, що системний підхід добре відомий та досліджений у науці, його практичне застосування у формуванні комунікативно-мовленнєвої-компетентності майбутніх соціальних працівників мало досліджений науковцями. Практика засвідчує, що зміни у системі професійної підготовки, її перебудова відбуваються відповідно до того, на які конкретні елементи цієї системи здійснюється вплив [3].

3. Мета та задачі дослідження

Мета статті – визначення місця та ролі системно-цілісного підходу в процесі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти.

Для досягнення мети поставлені такі завдання дослідження:

1. Розкрити особливості системно-цілісного підходу в освітній діяльності ЗВО;

2. Обґрунтувати специфіку формування комунікативно-мовленнєвої компетентності за системно-цілісним підходом у процесі підготовки соціальних працівників педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника під час вивчення елективного курсу «Технології професійної комунікації».

4. Аналіз формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників на засадах системно-цілісного підходу

У педагогіці системний підхід вимагає особливого ставлення до педагогічних об'єктів і «спрямований на розкриття їх цілісності, виявлення в них різноманітних типів зв'язку та зведення їх у єдину теоретичну картину» [4].

В основу загальнонаукових методологічних принципів системного підходу покладено систему, яка складається з елементів, між якими існують певні відношення та зв'язки і водночас, означений підхід орієнтується на розкриття цілісності освітнього процесу та виявлення різноманітних типів зв'язків між його елементами.

Дотичними поняттями системного підходу є: «система», «цілісність», «структура», «організація», «елемент», «функція», «зв'язок». Ключовою категорією системного підходу є система: «сукупність об'єктів, підпорядкованих чітко або за певним особливим порядком, як правило, логічним або науковим; єдине ціле об'єктів, пов'язаних спільним законом, принципом або метою; об'єднання принципів або елементів, які становлять єдине ціле» [5]. Поняття «система», вчені [6, 7] трактують як спосіб наукового пізнання, який передбачає розгляд складників у нерозривній єдності із цілим. Система є матеріальним чи ідеальним об'єктом, що розглядається як складне цілісне утворення.

Отже, основними принципами системного підходу є цілісність, що дає змогу розглядати всі його елементи, частини як єдине ціле, у тісному взаємозв'язку одне з одним. Принципи системного підходу передбачають як теоретичний так і практичний складники. Теоретичний складник – відображає закономірності функціонування системи, практичний – спрямований на аналіз, синтез, моделювання дій.

Для цілісної системи притаманний набір функціонально-морфологічних компонентів, які складають її специфічну структуру, а саме:

- елементи (компоненти) системи. Роль елементів системи – бути частиною цілого і вносити свій внесок у створення цілого. Якщо частина не сприяє створенню цілого, то вона випадає з цієї сукупності;

- системоутворювальний чинник – зумовлює взаємодію елементів системи, визначає і формує їхні зв'язки;

- інтегративна (емерджентна) властивість системи з її реляційним впливом;

- елементна структура – виражає зв'язки між елементами, виходячи з їх змісту, природи, взаємодії, є носієм системної властивості;

- рівень ієрархії – визначає той зовнішній простір, у якому функціонує система, сферу її зовнішніх зв'язків, наповнення цього простору;

- функція системи – кожна система має призначення. У виконанні цього призначення і полягає її функція. Функція системи є суперпозицією кожного з елементів системи. Вона є способом, формою прояву активності системи в її зовнішньому оточенні [8].

Суголосні з думкою [9, 10], що системний підхід спрямований на розкриття цілісності об'єкта й механізмів, що його забезпечують, а також, на вияв-

лення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта та зведення їх в єдине ціле. Він, на думку [11], сприяє формуванню професійних якостей, як достатньо самостійної підсистеми, що включає елементи, притаманні педагогічній системі (мета, завдання, зміст, форми, методи, засоби навчання тощо).

Отже, важливою характеристикою системи є цілісність, яка залежить від чіткості встановлення цілей функціонування, набору компонентів, якості кожного компонента та сили зв'язків як між кожним із них, так і цілим загалом.

Системні дослідження, що здійснювалися в різних галузях, сприяли усталеності поняття «системний підхід», який розглядається як загальнонаукова, міждисциплінарна методологічна концепція, філософське підґрунтя якої становить принцип системності, а основне завдання означеного підходу – розроблення спеціально-наукових методологічних понять, методів і способів дослідження об'єктів.

Використання системно-цілісного підходу в освітній діяльності ЗВО спрямоване на те, щоб зробити складне простим і таким чином, допомогти студентам з легкістю сприйняти та засвоїти матеріал. Завдання, які, на перший погляд, важко піддаються вирішенню, розкладаються на кілька більш простих етапів, що допомагає студентам організувати процес пошуку дій і прийняти найбільш правильне рішення. Виконання будь-якої діяльності передбачає проходження певних етапів: постановка мети та завдань дослідження; визначення проблеми (аналіз), пошук шляхів її вирішення (алгоритм дій).

Розкриємо специфіку формування комунікативно-мовленнєвої компетентності за системно-цілісним підходом у процесі підготовки соціальних працівників педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника під час вивчення елективного курсу «Технології професійної комунікації».

Змістове наповнення програми елективного курсу «Технології професійної комунікації» передбачає створення у студентів системи теоретичних і методичних знань, зафіксованих у категоріях і ключових поняттях навчальних дисциплін, пов'язаних із мовою, педагогікою, етикою, професійною майстерністю, що забезпечує міждисциплінарний підхід та сприяє розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності. Програма елективного курсу спрямована на оволодіння студентами теоретичними знаннями щодо сутності комунікативно-мовленнєвої діяльності; розвиток умінь професійно-мовленнєвого спілкування; виконання практичних завдань; комунікативних вправ (тренінгів); ціннісних ставлень; комунікативно значимих особистісних якостей; професійних мотивів, інтересів, міжособистісних взаємодій.

Програма є системною та цілісною, спрямованою на розвиток комунікативно-мовленнєвої компетентності. Розробляючи програму, виходили з того, що система підготовки до комунікативно-мовленнєвої діяльності базується на основі структурних елементів (навчальні дисципліни, практика в соціальних закладах, стажування, робота в громадських організаціях, волонтерська діяльність тощо) професійної підготовки майбутніх соціальних працівників

як більш складної системи і має функціонувати за спільними принципами, відтворювати властивості загальної системи, набуваючи водночас своїх специфічних ознак як особливої цілісності. Для утворення співвідношення між системами підготовки (загальної і спеціальної), у структурі підготовки до організації комунікативно-мовленнєвої діяльності соціальних працівників, як і в загальній, виокремлено соціально-педагогічний і методичний компоненти. Означені компоненти представлено у спроектованій системі через навчальні дисципліни лінгвістичного спрямування, а також фахові (педагогіка, етика, професійна майстерність), які забезпечують її цілісність і системність у контексті загальної комунікативно-мовленнєвої компетентності. Способом представлення означених навчальних дисциплін є створення системи міжпредметних зв'язків як одного з її елементів, який може функціонувати самостійно і автономно, сприяти досягненню поставленої мети, натомість не може забезпечити досягнення оптимального кінцевого результату. Визначення інших елементів відбувається з позиції конструктивного підходу, який полягає у тому, що до складу системи входить певна означена кількість елементів та основи принципу вибірконості – з'ясування внеску майбутнього елемента у запрограмований результат та його здатності до взаємозв'язків, взаємодії з іншими елементами. Таким елементом є підсистема, яка визначає специфіку комунікативно-мовленнєвої діяльності соціальних працівників у процесі фахової підготовки, зокрема: урахування кваліфікаційної характеристики, що дозволяє розробити модель підготовки майбутнього фахівця до професійної комунікації та формування комунікативних умінь і навичок, що є необхідними у практичній діяльності соціального працівника.

У структурі елективного курсу значне місце відведено комунікативно-мовленнєвим вправам, завданням, які потребують від студентів самоконтролю, оцінювання й уточнення кожної дії, що повторюється. Засвоєння дії до рівня правильності засвідчує наявність уміння, а точність і швидкість – сформованість навички. Серед комунікативно-мовленнєвих вправ було використано ділові ігри, у процесі яких студенти виступали в якості соціальних працівників (консультант, медіатор (захисник, адвокат), аніматор, працівник з превенції, валеолог, посередник, соціальний промоутер). В ході таких ігор студенти закріплювали навички ділового спілкування, вчилися доводити й обґрунтовувати свою думку стосовно прийняття певного рішення, досягати взаєморозуміння, володіти технікою та логікою мовлення, відповідними мовленнєвими структурами і лексичними одиницями, що впливали на емоційно-експресивний стан мовлення. Творчі вправи передбачали розвиток діалогової комунікації (підготувати діалог з використанням комунікативно доцільних мовних засобів, суперечка-діалог, тощо).

Добір вправ та завдань здійснювався за такими критеріями: мета; послідовність і техніка виконання передбачуваних дій; самоконтроль за ходом та результатами дій; контроль за виконанням вправ і його результатами з боку педагога. Виконання вправ було спрямоване на:

– практичне оволодіння процедурою і «технологією» комунікації на основі відпрацювання її найважливіших елементів, що сприяло розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь, набуттю навичок управління процесом комунікації, забезпечувало формування органічних і послідовних дій у публічній обстановці, техніки й логіки мовлення, його виразності та емоційності;

– оволодіння процесом комунікації у заданій педагогічній ситуації, що передбачало формування дій у типових ситуаціях, розвитку педагогічної уяви, навичок імпровізації у спілкуванні;

– ситуаційні вправи були покликані забезпечити створення суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачем і студентом. Підґрунтям таких вправ є аналіз реальної події, прийняття рішення, погляд на ділему із середини, з позиції особи, яка приймає рішення, а не тільки виступає в ролі критика;

– вправи з використанням інноваційних форм і методів та інтерактивних технологій навчання (мозковий штурм, дискусія, прес-конференція, навчальні дебати), які було спрямовано на організацію продуктивної роботи в групі, співробітництво, узгодження інтересів тощо;

– комунікативно-організаційні вправи, спрямовані на розвиток самореалізації. Викладач обирає студентам індивідуальні завдання, щодо збирання інформації, аналізу різних аспектів проблеми, підготовки повідомлення, розробки проекту.

Також було використано вправи, спрямовані на подолання мовних бар'єрів у спілкуванні студентів молодших курсів. Найтиповішими бар'єрами у спілкуванні, згідно з проведенням анкетуванням, в якому взяли участь 67 студентів 2–3 курсів спеціальності «Соціальна робота» педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника виявилися: незнання граматичних норм і правил побудови мовленнєвих висловлювань (28 %), низький рівень культури мовлення (24 %), невміння поводитися в незвичній ситуації та адекватно реагувати на конфлікт (18 %), невміння висловити думку (15 %), страх публічного мовлення (9 %), діалектне мовлення (8 %), незнання правил мовленнєвого етикету (6 %), понятійний бар'єр (5 %), страх бути незрозумілим, неприйнятим (4 %), діалектне мовлення (4 %), замкнутий характер та сором'язливість (3 %), зухвалість співрозмовника (2 %). Лише окремі студенти (8 %) зазначили, що не мають перешкод у спілкуванні.

5. Результати дослідження

Проведене опитування сприяло визначенню найбільш типових проблем та труднощів, з якими стикаються студенти під час спілкування, дало можливість врахувати їх при плануванні подальшої роботи, спрямованої на підвищення рівня комунікативно-мовленнєвої компетентності, дотримуючись особливостей системно-цілісного підходу та послідовних етапів роботи:

– збагачення й уточнення системи знань і лексики української мови, психології та психолінгвістики у процесі вивчення відповідних тем у фахових дисциплінах лінгвістичної, спрямованості;

– активізація набутих знань, формування мовленнєвих умінь і навичок у процесі виконання практичних завдань та вправ;

– сформованих навичок мовленнєвої роботи в професійно-мовленнєвій діяльності, під час проходження практики;

– усвідомлення майбутніми соціальними працівниками значення комунікативно-мовленнєвої компетентності в майбутній професійній діяльності.

Серед умов, що забезпечать результативність освітньої діяльності на кожному з етапів формування комунікативно-мовленнєвої компетентності було обрано: створення освітнього комунікативного середовища на засадах структурно-цілісного підходу зорієнтованого на дотримання алгоритму дій (аналіз, планування, проектування); реалізація міжпредметних зв'язків циклів психолого-педагогічних, фундаментальних і професійно зорієнтованих дисциплін; створення сприятливого середовища для спілкування, яке ґрунтується на гуманному, толерантному ставленні до співрозмовника.

Системоутворюючим чинником програми елективного курсу передбачено спільну продуктивну діяльність викладача і студента, спрямовану на на-

буття знань і усвідомлення їх необхідності в майбутній професійній діяльності.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробці моделі та експериментальної методики комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутніх соціальних працівників.

6. Висновки

1. Комунікативно-мовленнєву компетентність соціальних працівників у процесі фахової підготовки в контексті системно-цілісного підходу визначаємо як меґасистему.

2. Макросистемами виступили цілісні елементи (підсистеми), функції та зв'язки між якими визначають особливості спроектованої системи в цілому.

3. Мікросистемами у структурі підготовки майбутніх соціальних працівників до комунікативно-мовленнєвої компетентності виступили: знання про комунікативно-мовленнєву діяльність; уміння професійно-мовленнєвого спілкування; навчальні ситуації; комунікативні вправи, завдання; ціннісні ставлення до майбутньої професії; комунікативно значущі особистісні якості; професійні мотиви; професійні інтереси; педагогічні позиції; педагогічні взаємодії.

Література

1. Романишин О. Я. Методологічні підходи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій // Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. № 2 (39). С. 210–213.
2. Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні: монографія / ред. Харченко С. Я. Старабільськ: Вид-во ДЗ «ІНУ імені Тараса Шевченка», 2016. 495 с.
3. Кічук Н. В. Формування професійної спрямованості майбутніх соціальних педагогів: деякі методологічні орієнтири // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія: Педагогіка. 2014. Т. 251, № 239. С. 62–65. URL: <http://pednauki.chdu.edu.ua/article/view/44436> (Дата звернення: 10.03.2019)
4. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі: підручник. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. 120 с.
5. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. Merriam-Webster Inc, 2014. 1663 p. URL: http://books.google.com.ua/books?id=TAhceelPcAEC&pg=PA1112&redir_esc (Дата звернення: 20.03.2019)
6. Караман О. Системний підхід як методологія дослідження соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в Україні // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2012. № 107_1. С. 222–229.
7. Karpanina E. N., Gura A. Yu., Ron I. N. Rationale of the System Approach to Education of Future Specialists in the University // Astra Salvensis – revista de istorie si cultura. 2018. Vol. VI, Issue 1. P. 763–765 URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=647692>
8. Малафійк І. В. Системний підхід у теорії і практиці. Рівне: Рівненський держ. гум. ун-т, 2004. 437 с.
9. Фоміцька Н. В. Специфіка застосування системного підходу в державному управлінні // Державне будівництво. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_7 (Дата звернення: 19.03.2018)
10. Gupta S., Gupta A. The Systems Approach in Education // International Journal of Management. 2013. Vol. 1, Issue 1. P. 52–53. URL: https://www.mitpublications.org/yellow_images/1388230198_logo_paper%207.pdf
11. Глікман С. В. Модель формування професійних якостей майбутніх судноводіїв у процесі фахової підготовки // Science Rise: Pedagogical Education. 2018. № 5 (25). С. 9–13. doi: <http://doi.org/10.15587/2519-4984.2018.134694>

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Бозуш А. М.
Дата надходження рукопису 28.01.2019*

Березовська Людмила Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, вул. Шевченка 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018
Email: lydunya@gmail.com